

KSIAŻKI, KTÓRE STWORZYŁY EUROPE

Wsparcie udzielone
przez Islandię, Liechtenstein
oraz Norwegię poprzez dofinansowanie
ze środków Mechanizmu Finansowego
Europejskiego Obszaru Gospodarczego

Zrealizowano
ze środków
Ministra Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Przedsięwzięcie realizowane
w ramach jubileuszu 1200-lecia
legendarnego założenia Cieszyna

Książki, które stworzyły Europę

W tytule wystawy, w którym widz natychmiast rozszyfruje przejrzystą metaforę, zawiera się przekonanie o sprawczej sile ludzkiej myśli. Myśli, wyrażonej słowami, które utrwalone na pergaminie lub papierze, przybrały kształt książki. Książki, będące owocem wysiłku intelektualnego najtęższych umysłów wszystkich epok, przechowywane w zaciszu bibliotek, wpływały i nadal wpływają na historię ludzkości w nie mniejszym stopniu, niż wielcy władcy, czy wodzowie i ich wojenne kampanie. Tą wystawą chcemy przypomnieć w wielkim skrócie nazwiska i dzieła tych, bez których dzisiejszej Europy nie sposób sobie wyobrazić. Jednocześnie celem wystawy jest także przedstawienie części tego dziedzictwa, które stawia gród nad Olzą w europejskim nurcie cywilizacyjnym. Wystawa jest częścią projektu „Miasto Książek”, realizowanego w ramach Programu Ochrony i Konserwacji Cieszyńskiego Dziedzictwa Piśmienniczego, będącego jednocześnie jego podsumowaniem. Prezentowany zestaw książek z zabytkowych kolekcji przechowywanych w Książnicy Cieszyńskiej, to kanon literatury europejskiej, zbiór (z konieczności niekompletny), dzieł, które kształtowały i kształtują europejską tożsamość, począwszy od wielkiej epiki Homera, a kończąc na pracy Darwina „O pochodzeniu gatunków” i ideach Marksa, których późniejsze wprowadzanie w życie spora część Europy boleśnie odczuła na własnej skórze.

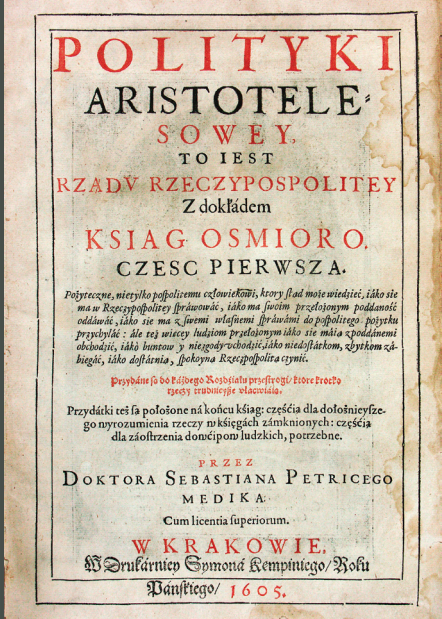
Cywilizacja europejska należy do najstarszych, obok azjatyckich, cywilizacji na świecie. Jej kolebką był basen Morza Śródziemnego, nad którego brzegami ponad 2,5 tys. lat temu wyrosła potęga starożytnej Grecji a następnie Rzymu. W czasach współczesnych cywilizacja europejska stała się fundamentalną i integralną częścią cywilizacji Zachodu, która poza Europą obejmuje swoim zasięgiem obie Ameryki oraz Australię z Nową Zelandią. Z całej gamy czynników historycznych, największy wpływ na kształtowanie się i historyczne trwanie Europy jako kulturowej całości, wywarły właśnie kultura Grecji i Rzymu oraz chrześcijaństwo. Zastosowanie pisma i w dal-

szej kolejności powstawanie książek rozumianych jako forma zapisu utrwalonego na materiale miękkim (papirus, pergamin, papier), pismem ręcznym lub technikami powielania mechanicznego, otwiera okres historyczny w dziejach każdej cywilizacji, w tym i europejskiej. Od tego momentu książka staje się jedną z podstawowych form komunikacji umożliwiającej przekaz informacji, zachowanie pamięci oraz stanowiącą siłę sprawczą uczestniczącą w kształtowaniu myśli i działań. Początkowo, pisana ręcznie pod postacią zwojów i kodeksów, na pergaminie a od XII-XIII w. w przypadku Europy także na papierze, jest luksusem, na którego posiadanie mogą sobie pozwolić tylko możni tego świata. Zmiany przynosi dopiero wynalazek druku, który otwiera okres nowożytny w dziejach cywilizacji europejskiej. Za początek epoki książki drukowanej przyjmuje się datę 1455, rok wydania Biblii, od nazwiska drukarza zwanej Gutenbergowską. W czasach Odrodzenia i Reformacji książka drukowana, dzięki większemu potencjałowi wydawniczemu (np. ogromna ilość wydań Pisma Świętego), staje się motorem działań i formowania myśli. W „Wiekui Świata” jest już nieodłącznym atrybutem człowieka Oświecenia, zaś biblia epoki staje się „*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*”. W XIX w. w wyniku rewolucji przemysłowej, kiedy rozpoczęto używanie nowoczesnych maszyn drukarskich można już mówić o charakterze masowym produkcji wydawniczej, dostępnej dla każdej umiejacej czytać osoby.

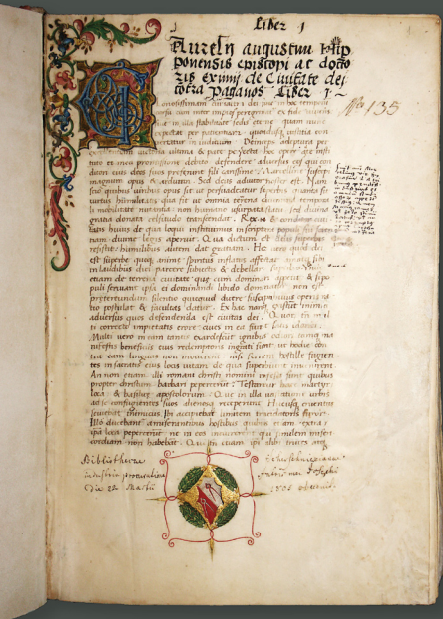
Wiek Monteskiusza, Rousseau, Hume’a, Kanta to również wiek Leopolda Jana Szersznika, założyciela publicznej biblioteki w Cieszyńcu, 1802 r., pierwszej na ówczesnym Śląsku Austriackim i jednej z pierwszych na obszarze obecnych ziem polskich. Prócz tej kolekcji w skład zbiorów Książnicy wchodzi także inne cieszyńskie biblioteki: Czytelnia Ludowej, J. I. Kraszewskiego, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Tadeusza Rege-
ra, parafii św. Marii Magdaleny oraz dawnego Muzeum Miejskiego. Liczące łącznie ok. 130 000 woluminów, w tym 18 500 staro-

druków z 51 inkunabulami i 17 000 jednostek inwentarzowych rękopisów zbioru, stanowią reprezentatywną mozaikę dorobku cywilizacji europejskiej. Najbardziej kompletna pod tym względem jest biblioteka Leopolda Jana Szersznika, gdyż jako taka została stworzona: miała być miejscem, w którym czytelnik znajdzie wszystkich najważniejszych autorów i wszystkie najwybitniejsze książki ze wszystkich dziedzin wiedzy. Pozostałe zabytkowe kolekcje wchodzące w skład zbiorów Książnicy znakomicie go uzupełniają, choć ich zadanie było już inne. Biblioteka Czytelnia Ludowej miała gromadzić głównie książki polskie, a poprzez nie uczyć języka, historii i kultury polskiej. Jednak jest to biblioteka powstała z darów i dzięki temu jej zawartość, poza zamierzonym profilem gromadzenia odzwierciedla także zainteresowania ofiarodawców. To właśnie w tej kolekcji znalazło się kompletne wydanie Wielkiej Encyklopedii Francuskiej, jednego z owych kamieni milowych kultury i nauki europejskiej. Biblioteka Józefa Ignacego Kraszewskiego zawiera natomiast przede wszystkim książki z kilku dziedzin wiedzy najbardziej interesujących pisarza, to jest historii Polski, historii powszechnej, historii literatury, sztuki i literatury pięknej. Owe kamienie milowe europejskiej myśli, książki wybitne, których zawartość wpływała na bieg historii znajdują się także w pozostałych kolekcjach.

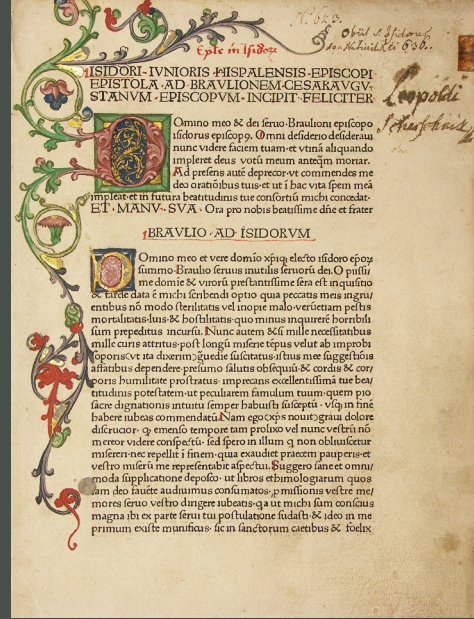
Prezentację książek, które stworzyły Europę należałoby zacząć jednak od początku. A u początków cywilizacji europejskiej znajdujemy dwa wielkie źródła: kulturę antyczną i chrześcijaństwo. Dzieła greckich i rzymskich autorów, krążące po świecie starożytnym i średniowiecznym w rękopiśmiennych odpisach, wraz z wynalezieniem druku były powielane w coraz większych nakładach, drukowane do dziś, stanowią fundament dzisiejszej wiedzy. Na wystawie prezentowane są m.in. paryskie wydanie dzieł Platona ze słynnej oficyny Badiusa Ascensiusa z 1522 r., dzieła Arystotelesa, Ekonomika i Polityka w polskim przekładzie krakowskiego uczonego humanisty Sebastiana Petrycego. Traktat Witruwiusza O architekturze znajduje się w zbiorach Książnicy w rękopiśmiennym egzemplarzu z 1470 r., nieznanym dotąd, jak się zdaje, jego polskim badaczom oraz w różnych wydaniach drukowanych, m.in. w weneckim wydaniu z 1567 r.

Arystoteles, *Polityki Aristotelesowej to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg osmiu*, Kraków, 1605

Św. Augustyn, *De Civitate Dei*, Rękopis, 1460

Św. Izydor z Sewilli, *Ethymologiae*, Augsburg, 1472

Dante Alighieri, *Dante con lespositione di Christoforo Landino sopra la sua Comedia...*, Wenecja, 1564

Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica libri septem*. Bazylea 1555

Baldassare Castiglione, *Il Cortegiano*, Wenecja, 1574

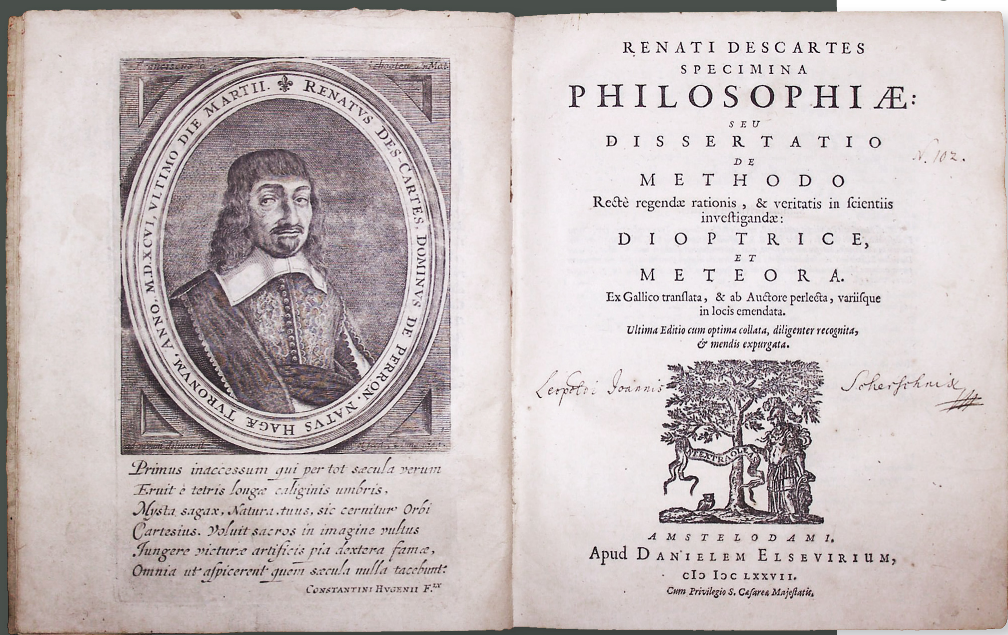

Gerhard Mercator, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, Amsterdam 1630 (frontispis)

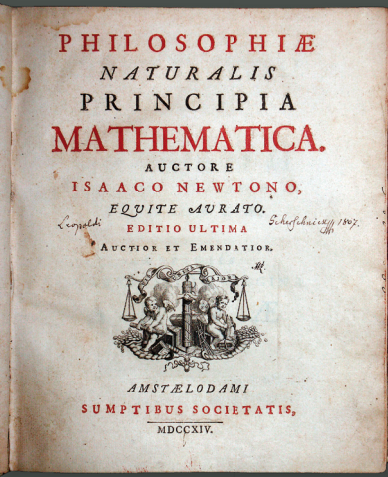
W księgozbiornie Szersznika nie mogło zabraknąć wielkich matematyków, jak Euklides z jego *Elementorum libri XVI* (Kolonia, 1580), badaczy tzw. „historii naturalnej”, takich jak Pliniusz Starszy, czy geografa Strabona. Poezję epicką, liryczną oraz dramat reprezentują również najwięksi: Iliada i Odyseja Homera obecne są w bibliotece już w wydaniach szesnastowiecznych, obie wydane w Lyonie w 1541 r., bajki Ezopa w lipskim wydaniu z 1570 r. Poezję rzymską reprezentują m.in. Horacy, Kwintylianus oraz Wergiliusz, np. w weneckim wydaniu łacińskojęzycznym z 1504 r. a także w przekładach polskich. Wśród prac starożytnych greckich i rzymskich historyków zobaczymy dzieła Ksenofonta, greckiego historyka i żołnierza walczącego u boku Cyrusa Młodszego, autora m. in. Anabazy i Cyropedii, Tukidydesa *De bello Peloponnesiaco libri octo* (Frankfurt, 1589) i największego z nich, Herodota, opisującego dzieje wojny peloponeskiej. Juliusz Cezar przedstawia się w swej słynnej monografii O wojnie galijskiej (wyd. we Frankfurcie w 1584 r.). Dzieła autorów antycznych są obecne w bibliotece wśród książek wszystkich epok – od średniowiecza po czasy najnowsze. Podobnie jak fundamentalne dzieło powstałe na przełomie tysiącleci nowej religii, Biblia, która już wkrótce miała się stać jednym z najczęściej kopiowanych i drukowanych (w całości lub we fragmentach) dzieł w Europie. Wśród prezentowanych obiektów na pierwsze miejsce wysuwa się, rzecz jasna, Biblia w łacińskim tłumaczeniu św. Hieronima, zwanym Wulgatą, ponadto eksponowane są dzieła ojców i doktorów kościoła w rękopisach oraz wydaniach drukowanych: *De civitate Dei* św. Augustyna, włoski rękopis na pergaminie z 15 w., druk *Confessionum libri XIII* wydany w Kolonii w 1569, *Ecclesiastica historia...* Euzebiusza z Cezarei (Bazylea, 1587), *Summa theologiae* Tomasza z Akwinu (Paryż, 1660), tegoż *Quaestiones de duodecim Quodlibet* (Norymberga, 1474). *Etymologiae* Izydora z Sewilli (Augsburg, 1472), to jedna z części dwudziestotomowego dzieła będącego pierwszą średniowieczną encyklopedią. Produkcja wydawnicza najważniejszych ksiąg chrześcijaństwa nie słabnie zbytnio nawet w racjonalnym wieku XVIII, okresie działalności największych „bezbożników” jak Wolter czy Diderot. Z dzieł literatury pięknej prezentowane są m.in. Boska Komedia Dantego z obszernym komentarzem piętnastowiecznego humanisty, Cristoforo Landino, *Opera del divino poeta Danthe* (Wenecja, 1512) oraz *De claris mulieribus* czyli „O sławnych niewiastach” Giovanniego Boccaccio (Berno, 1539). Dzieła tych, żyjących jeszcze w czasach średniowiecza, twórców, nawiązując do kultury antycznej stanowią pierwsze zwiastuny nowych prądów umysłowych.

Częściowo zapomniane w Średniowieczu dzieła starożytnych Greków i Rzymian przechodzą swój renesans w XV-XVI w., a ich recepcję potęguje wynalazek druku. W okresie Odrodzenia powstaje szereg dzieł dotyczących

Kartezjusz, *Specimina philosophiae seu Dissertatio de methodo...*, Amsterdam, 1677

Francis Bacon, *Opera omnia...* Lipsk, 1694

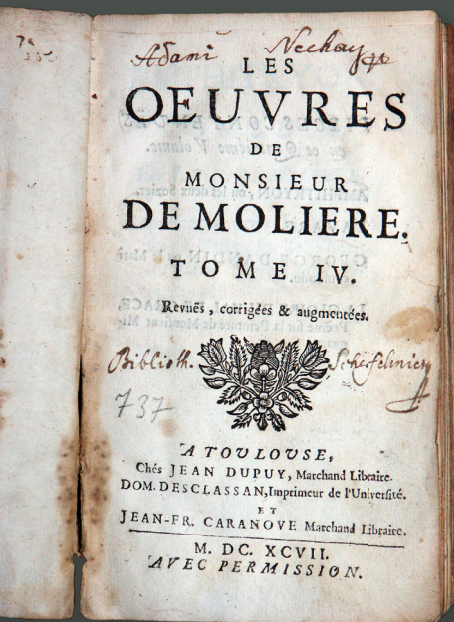

Isaac Newton, *Philosophiae naturalis principia mathematica*, Amsterdam, 1714

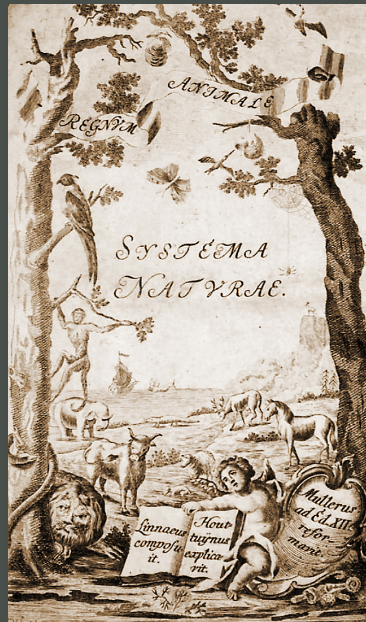
teorii architektury, m.in. *Tutte l'opere d'architettura...* (Wenecja, 1584), autorstwa Sebastiana Serlia i *Regola delli cinque ordini d'architettura* (Rzym, 1754) Vignoli. W dziedzinie górnictwa i hutnictwa popularność zdobywa praca Georgiusa Agricoli *De re metallica libri XII* (B.m., 1612). Uznany za twórcę nowożytnej anatomii Andreas Vesalius wydaje *De humani corporis fabrica libri septem* (Bazylea, 1555). Z kolei prace Newen Weldt (Bazylea, 1582), której autorem jest Girolamo Benzoni oraz *Luzyada Kamoesa* czyli *odkrycie Indyy Wschodnich* (Kraków, 1790) Luisa Vaz de Camoesa to efekt odkryć geograficznych, które powiększyły przestrzeń wokół ówczesnego człowieka. Duży wpływ na kulturę polityczną, nie tylko swojej epoki wywarło dzieło Baldassara Castiglione *Il Cortegiano* (Wenecja, 1574). Z dzieł polskiej literatury politycznej wymienić tu należy przynajmniej Andrzeja Frycza Modrzewskiego *O poprawie Rzeczypospolitej*. Literatura piękna epoki Odrodzenia w zbiorach Książnicy występuje w różnych wydaniach. Są wśród nich dzieła Torquata Tassa, Lodovica Ariosta, Szekspira i Cervantesa.

Wśród druków XVII w. na szczególną uwagę zasługuje najbardziej doniosłe dzieło Kartezjusza *Specimina philosophiae seu Dissertatio de methodo* (Amsterdam, 1677) czyli „Rozprawa o metodzie” oraz Galileusza *De duobus maximis mundi systematibus...* (Londyn, 1663). Kartezjusz, który rozpoczął demontaż gmachu średniowiecznej scholastyki, uważany jest za twórcę nowożytnej filozofii. Galileuszowi, zwolennikowi teorii heliocentrycznej zawdzięczamy wprowadzenie empirycznych i naukowych badań przyrodniczych. Uczni tej epoki rzadko ograniczali się do jednej tylko dziedziny nauki. Filozof Kartezjusz był także matematykiem i fizykiem, podobnie jak Blaise Pascal, George Berkeley i wielu innych. Znany głównie jako odkrywca powszechnej siły ciężenia, fizyk i matematyk Izaak Newton, autor m.in. dzieła *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Amsterdam, 1714), był także filozofem, historykiem i alchemikiem, zaś Gottfried Wilhelm Leibniz, którego nazwisko najczęściej kojarzymy z zagadnieniami filozoficznymi, niezależnie od Newtona sformułował zasady rachunku różniczkowego, poza tym był także historykiem i dyplomata. Na bazie dokonań uczonych XVII wieku wyrósł ruch oświeceniowy, który znalazł ukoronowanie w Wielkiej Encyklopedii Francuskiej, zbiorowym dziele redagowanym przez Denisa Diderota, które wychodziło w Paryżu i Neuchâtel od 1751 do 1765 roku. Ogromne znaczenie miały niewątpliwie dzieła pisarzy politycznych, zajmujących się

John Locke, *Libri IV De intellectu humano*, Lipsk, 1709

Molier, *Les Oeuvres...*, Tuluza, 1697

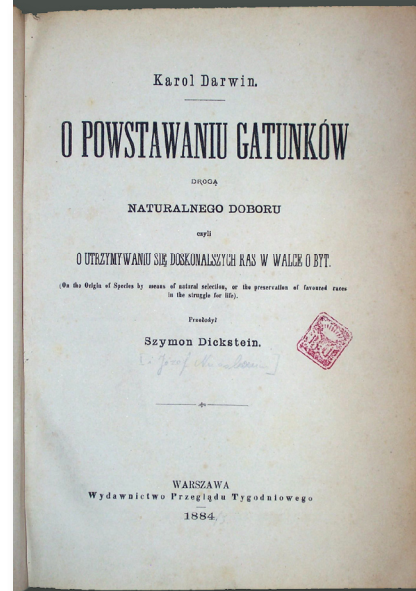
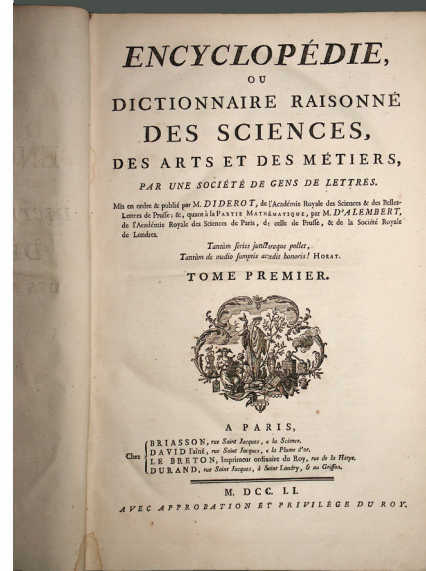
Karol Linneusz, *Vollständiges Natursystem...*, Norymberga, 1773-1789

porządkowaniem wiedzy na temat systemów prawnych, funkcjonowania różnych ustrojów państwowych i organizacji społeczeństw. Dzieło jednego z nich, Monteskiusza *De l'esprit des loix* czyli „O duchu praw” jest w zbiorach Książnicy reprezentowane zarówno przez jedno z wydań francuskich jak i przekład polski oraz niemiecki. Jednym z punktów zwrotnych w filozofii europejskiej było wystąpienie Immanuela Kanta, filozofa, twórcy filozofii krytycznej (transcendentalnej), a w dziedzinie etyki takich pojęć jak „imperatyw kategoryczny” czy „imperatyw obowiązku”. Jego koncepcje wywarły znaczący wpływ na dalszy rozwój filozofii dając początek tzw. idealizmowi niemieckiemu w filozofii. Większość z jego najważniejszych dzieł, jak *Kritik der reinen Vernunft* znajduje się w zbiorach Książnicy w różnych wydaniach i językach. Jednym z prekursorów dziewiętnastowiecznego romantyzmu był, urodzony w Morągu, Johann Gottfried Herder. Wprowadził do filozofii romantycznej pojęcie ludowości, jego poglądy znacząco wpłynęły na rozwój idei narodu. W zbiorach Książnicy znajdują się jego pisma w wielu dziewiętnastowiecznych wydaniach. Lata 70. i 80. XVIII w. to na terenie Niemiec okres „burzy i naporu”, któremu w literaturze patronowali Johann Gottfried Herder oraz Friedrich Gottlieb Klopstock, który jest twórcą przedstawionego na wystawie eposu *Der Messias* (Carlsruhe, 1775). *Sturm und Drang* Periode wykreaował również takie indywidualności pisarskie jak Johann Wolfgang Goethe oraz Friedrich Schiller. Z tego okresu ich twórczości pochodzi powieść Goethego, *Cierpienia młodego Wertera*, w języku polskim wydana w 1822 r. w Warszawie oraz dramat Schillera *Die Räuber*, którego polska edycja ukazała się pod tytułem *Rozbójnicy* w Warszawie w 1869 r.

Pod koniec XVIII w. Francją i Europą wstrząsnęła Rewolucja Francuska, a oczy członków arystokracji, duchowieństwa i burżuazji z Francji i innych państw europejskich z trwogą obserwowały bieg wydarzeń, które stały się bodźcem do rozwoju ideologii konserwatywnej. Na wystawie prezentowane są dzieła Edmunda Burke'a *Betrachtungen über französische Revolution* (Wiedeń, 1794) i Józefa de Maistre *O papieżu* (Kraków, 1853). Bezpośrednim następstwem Rewolucji Francuskiej było pojawienie się Napoleona Bonaparte. Przeminął równie szybko jak się pojawił, pozostawiając po sobie tzw. Kodeks Napoleona - zbiór przepisów i norm prawnych prawa cywilnego *Code Napoleon* (Dessau i Lipsk, 1808). Również pod koniec XVIII w. ekonomista angielski Thomas Malthus wysunął tezę jakoby liczba ludności rosła szybciej niż wydajność ziemi, w związku z czym grozi jej klęska głodu i katastrofa demograficzna. Prezentowany egzemplarz dzieła Malthusa, *Essai sur le principe de population* został wydany w 1809 r. w Paryżu.

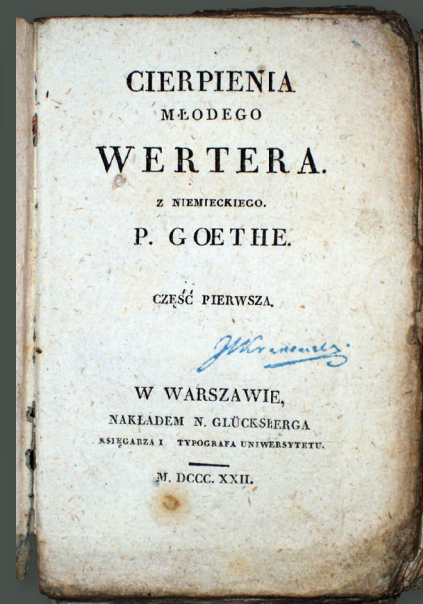
Z literatury pięknej okresu Romantyzmu na uwagę zasługują także prezentowane dzieła Franciszka René Chate-

Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers... red. Denis Diderot i in., Paryż - Neuchatel, 1751-1765

Karol Darwin, *O powstawaniu gatunków drogą naturalnego doboru*, Warszawa 1884

Johann Wolfgang Goethe, *Cierpienia młodego Wertera*, Warszawa 1822

Karol Marks, *Das Kommunistische Manifest*, Berlin, 1901

aubriand'a, *Duch wiary chrześcijańskiej* czyli *iey piękność i zalety...* (Wrocław, 1816), wspomnianego dalej Wiktora Hugo, Georga Byrona, *The Corsair* (Londyn, 1814) i Waltera Scotta *Ivanhoe* (Lipsk, 1845). Do licznie w zbiorach Książnicy reprezentowanych należą dzieła polskich romantyków, np. jedno z pierwszych wydań *Sonetów* Adama Mickiewicza z 1827 r. czy wczesne wydania *Poezji* (1833, 1836).

Wraz z postępującą w XIX w. rewolucją przemysłową i idącą za tym industrializacją zwiększała się liczba robotników, co przełożyło się na dynamiczny rozwój ruchu socjalistycznego. Za jednego z prekursorów komunizmu utopijnego uchodzi Gabriel Bonnot de Mably, prezentowana praca *O prawodawstwie czyli o pierwszych zasadach prawa* (Warszawa, 1783) przedstawia zasady jego filozofii politycznej, jednak dopiero od lat 60. XIX w. dzięki pismom Karola Marksa socjalizm otrzymał swoją naukową nadbudowę. Wykład teorii naukowej socjalizmu znajdziemy w *Manifestie komunistycznym*, *Krytyce ekonomii politycznej* i *Kapitale*. W zbiorach Książnicy Cieszyńskiej, dzieła Marksa znajdują się w księgozbiorze Tadeusza Regera, np. *Das Kommunistische Manifest* (Berlin, 1901).

W świecie naukowym II poł. XIX. największe poruszenie spowodował Karol Darwin - biolog i podróżnik angielski który w dziele *The Origin Of Species* (O pochodzeniu gatunków) pisze o teorii ewolucji organizmów. Zagadnienie ewolucji człowieka zostało przez niego przedstawione w pracy *The Descent of Man*. Na wystawie prezentowane są edycje *O powstawaniu gatunków drogą naturalnego doboru...* (Warszawa, 1884) oraz *Die Abstammung des Menschen und die geschlechtliche Zuchtwahl* (Stuttgart, 1871). Wśród literatury pięknej z okresu po 1848 r. na szczególną uwagę zasługuje nacechowana realizmem twórczość Wiktora Hugo *Les Misérables* (Lipsk, 1862), *Nędzarze* (Warszawa, 1878), Gustawa Flauberta *Madame Bovary* (Paryż, 1910).

Twórców tych, najważniejszych dla cywilizacji europejskiej dzieł, nie zawsze ich współcześni traktowali z należytym szacunkiem. Niektóre nowe idee, nowe myśli czy odkrycia torowały sobie drogę do umysłów Europejczyków z wielkim trudem, znajdując ją czasami dopiero po śmierci autorów. Niektórzy nawet swoją odwagę myślenia przypłacili życiem. Prześladowania myślicieli, zakazy dotyczące czytania wielu książek potwierdzają jedynie potęgę myśli i słowa. Dziś dzieła największych uczonych, artystów i literatów, od antyku do końca ery nowożytnej, zgromadzone dzięki erudycji i mroźczej pracy założycieli bibliotek cieszyńskich, można spokojnie oglądać w Książnicy Cieszyńskiej, ciesząc się wolnością myśli, która, dla nas tak oczywista, jest przecież wartością, o której wielu z dawnych autorów mogło tylko marzyć.

Wydawca Książnica Cieszyńska
Tekst Krzysztof Kleczek, Anna Rusnok
Opracowanie graficzne i skład Marian Siedlaczek
Druk Modena, Sp. z o.o.
Cieszyn 2010